

ОСОБЛИВОСТІ РЕЦЕНЦІЇ МОТИВУ ДОН ЖУАНА В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРАХ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто особливості авторської інтерпретації традиційного мотиву Дон Жуана в компаративному аспекті.

Мотив Дон Жуана є, безперечно, одним з найпопулярніших традиційних мотивів світової літератури. Він переходить від епохи до епохи, модифікуючись і наповнюючись новим сенсом та розумінням.

У художній літературі ХХ столітті процеси трансмутації мотиву Дон Жуана особливо активні. Традиційний сюжетний матеріал, в основі якого життя і смерть невтомного спокусника і нонконформіста, звільняється від стереотипів сприйняття і реценційних нашарувань, поглиблюються його семантичні характеристики, відбувається структурна переорієнтація активних коліс інтегральних характеристик [1 : 86]. Це пов'язано, по-перше, із загальною інтелектуалізацією літератури, а по-друге, з модерністичністю авторських підходів у багатьох інтерпретаціях традиційного сюжету. Процеси реценції й обробки мотиву Дон Жуана в межах естетики модернізму відбувалися і в російській, і в українській літературах початку ХХ століття...

Характерним для засвоєння мотиву Дон Жуана російською літературою цього періоду є його ліризація. Виняток складає одноактна п'єса в віршах М. Гумільова "Дон Жуан в Єгипті", яка однак за жанровою атрибуцією ближча не до драми, а до ліро-драми. Традиційно драматургічна сюжетна структура відходить на другий план, перестає бути цікавим зовнішнім конфліктом, подієвістю. Тільки центральні образи – Дон Жуан, Анна, Командор – вичленовуються зі складної структури сюжету і вводяться авторами в нові тексти, поетичні, зі збереженням інтегральних характеристик або руйнацією їх.

Прикладом такого вичленовування, "виймання" є "Дон Жуан. Уривки з ненаписаної поеми" (1898 р.) К. Бальмонта. Сюжет переплавляється, змінює форму й обриси, рветься його структурна єдність (уривки поеми). Він існує на двох рівнях – власне подієвому та автобіографічному ("тем же сладко-чувственным обманом \ Я взоры русских женщин зажигал" [2 : 142]). Ці рівні міцно переплетені, з відсторонених думок спокусника ("Но мрачен взор упорный Дон Жуана" [2 : 140]) народжується "Я" ліричного героя. Його грайливі епатуючі зізнання – це не виправдання. Власне, він і не прагне очиститись, бо відчуває свою силу в змаганні з долею. Пошук чуттєвих насолод та вічної краси життя у багатоманітній грі його форм є головним для героя К. Бальмонта [3 : 262].

Пристрасний монолог героя поезії "Дон Жуан" (1900 р.) В. Брюсова – це вже частково виправдання, хоча швидше пояснення собі самому сенсу власного існування. Для Дон Жуана його головна місія – звільнення жіночої душі в коханні, і в цьому таємниця успіху спокусника. Одночасно герой прагне пояснити свій стан вічних шукань намаганнями знайти глибини чуттєвості та непізнані таємниці буття. Стихійність його вчинків у першому ж рядку означена стихією моря ("Да, я – моряк! Искатель островов." [4 : 84]). Однак у поезії звучать нотки виправдання, і це руйнує ілюзію самодостатності Дон Жуана в поезії В. Брюсова. Навіть його прославлення святої глибини кохання – це лише її пошуки, і саме марні пошуки є сумною долею Дон Жуана – дитини хворобливого fin de siecle.

Подібне трактування образу Дон Жуана бачимо й у поезії М. Гумільова "Дон Жуан" (1907 р.). Невтомний спокусник бачить сенс свого життя у постійних пошуках кохання, але це лише самоомана – "Обмануть медлительное время" [5 : 105]. Він спустошений та самотній, "надменная мечта" та зухвальство (надія на спасіння душі: "А в старости принять завет Христа" [5 : 105]) не рятують героя від жаху смерті й забуття. В іншому творі М. Гумільова – у "маленькій комедії" "Дон Жуан в Єгипті" (1912 р.) – Дон Жуан перемагає. Перемагає саме пекло, бо щасливо звільняється від прокляття Командора і знову перемагає суперника, спокусивши на його очах його ж наречену. Він натхненно служить переможному коханню, яке "нас коронует без короны / И превращает в пламя кровь" [6 : 49]. У ситуації триумфу (нарешті знайдено ідеал вічної жіночності) відчуті це піднесення заважає прихований, а часто видимий іронізм (самоіронізм) автора стосовно свого героя. У п'єсі "по-трагічному зримо представлена повсякчасна залежність-ворожнеча нерозривних начал, які співіснують поруч: порив одного героя до чогось нового і твереза розсудливість іншого" [7 : 16]. Невтомного романтика Дон Жуана автор переносить до прагматичного ХХ століття, його нова кохана знає про нього з опери Моцарта, а Мадрид вивчала за шкільною географічною картою. Перемога його ілюзорна, як і все, чого він чекає від життя.

Мотив Дон Жуана в О. Блока – "Кроки Командора" (1910-1912 рр.) – це той випадок, коли автор (як і М. Гумільов) переносить традиційний сюжетно-образний матеріал до іншої, синхронної йому епохи, явно осучаснюючи й націоналізуючи його. Риси такого осучаснення існують у поезії на двох тісно переплетених рівнях – прихованому та зовнішньому. До зовнішнього рівня відноситься натяки та вкраплення, які підтверджують перенесення ситуації до сучасної О. Блоку дійсності (Командор приїздить на вечерю на таксі) та до його країни ("Слышно пенье петуха...", "В снежной мгле поет рожок..." [8 : 172-173]). Подібне перенесення, до того ж із включенням традиційних персонажів до нових подієво-ситуаційних зв'язків, є характерною рисою модерністської інтерпретації мотиву Дон Жуана. Існує також іманентний прояв осучаснення теми Дон Жуана в О. Блока. Образ сповнений трагізму та відчуженості: герой самотній, він зляканий, він втратив усі традиційні риси спокусника та зухвальця. Традиційний сюжет перекодовується, пафос свободи як універсальної категорії, що закладено так чи інакше у більшість його версій, зникає, поступаючись місцем втіленню трагічного парадоксу життя. Дон Жуан не тільки знищує інших, а й знищує самого себе. Це найбільша драма ХХ століття – розділення осо-

бистості на "внутрішню" людину і "зовнішню" – того, хто ще прагне гармонії, цілісності та досконалості і того, що в діях знищує себе [9 : 213]. Відбувається руйнування стереотипів рецепції традиційного сюжетно-образного матеріалу, розмивання його ціннісних берегів, що досягається також використанням у О. Блока прийомом прихованої контамінації образів Дон Жуана і Фауста з дещо нівелюючим їх трактуванням (поема "Відплата", образ батька).

М. Цветаєва теж переносить свого героя до Росії. Її цикл поезій "Дон-Жуан" (1917 р.) – це сповнений емоційності і чуттєвості монолог ліричної героїні, спрямований до Дон-Жуана. Цикловість, що одночасно розмикає єдність тексту та скріплює її, дозволила поетесі створити амбівалентний образ Дон-Жуана. Герой – лише уламок своєї старої слави (недоречний та смішний у холодній Росії), трагічна особистість, що втратила себе і сенс свого існування ("– Не было у Дон-Жуана – Донны Анны!" [10 : 101]). Дослідники відзначають також характерну рису *жіночої* інтерпретації сюжету у М. Цветаєвої – це образ Кармен, символ "сильного та вільного жіночого характеру. (...) Це ситуація рівноваги сил чи можливого приборкання невразливого колись героя, спокусника долі." [9 : 213]. Традиційний герой М. Цветаєвої втрачає характерні риси через зниженість його сприйняття авторкою, однак відбувається перенесення образу Дон Жуана на інший рівень сприйняття – власне, не лише як традиційного образу, а як трагічної особистості, що прогнала змагання з долею. Цікавими є візії смерті у циклі, вони творять мотив минулості почуттів, насолоди, життя і самої долі.

В українській літературі названого періоду традиційний мотив Дон Жуана зберігає свою класичну форму – драматичну – у драмі Лесі Українки "Камінний господар" (1912 р.) (хоч він перенесений на інший жанровий рівень). Однак таке збереження не заважало наповненню його новим змістом. Є. Ненадкевич зазначає, "що дон Жуан Лесі Українки має бути з родини модерних д. Жуанів. Піднесений високо над свого еспанського предка, якимись засобами радикальної реабілітації очищений і просвітлений..." (збережена орфографія автора – М.Ш.) [11 : 26].

Леся Українка використовує у драмі прийом повного перенесення традиційного сюжетно-образного матеріалу до нового тексту, за небагатьма, але суттєвими винятками, що є визначальними для модерністського прочитання теми. Так, за рамки дії винесено численні любовні пригоди Дон Жуана, змінено бачення сутності образу – він не губитель жінок, а "лицар волі". Авторка здійснила перегрупування та переакцентування ролей у драмі, кульмінаційний пік твору значно втратив у Лесі Українки традиційні потойбічні, фантастичні риси – статуя Командора не приходить, а *з'являється у свічаді* як "іманентна кара" [11 : 33]. Трагічна провина Дон Жуана, "лицаря волі", не в зухвалому нехтуванні законами суспільства й почуттями (не у грі з долею і коханням), а в зраді себе самого, своєї сутності, своєї індивідуальності та волі. Модерновість української версії теми Дон Жуана визначається також причетністю її до "жіночої концепції" донжуанства [12 : 34]. Ця концепція означена найперше в образі сильної донни Анни. Це ж бачимо в образі Кармен М. Цветаєвої, а також у її жіночому логічному погляді на тему та на героя. Подібний погляд спостерігаємо і в драмі Лесі Українки. Додамо, що Т. Гундорова бачить специфіку модерністського підходу до теми Дон Жуана не лише в її "жіночому" перевертанні, а насамперед у тому, що Леся Українка робить героєм драми дискурс, ставлячи у її центр гру слів і сенсів (варіацію думки "що значить "бути вільним") [12 : 245-246].

Зміна класичного жанрового втілення (часткова чи повна), модифікація сюжетної структури (увага до його внутрішньої, а не зовнішньої історії), процеси перепрочитання (перекодування) та заміна головних онтологічних та аксіологічних характеристик мотиву (переакцентування ролей та трансформація характерів) – це ті загальні риси модерністської інтерпретації традиційного мотиву Дон Жуана, які характерні для української та російської літератури початку ХХ століття. Завдяки цьому відбулася руйнація стереотипів рецепції традиційного матеріалу, характерна для модернізму, що забезпечило органічне входження старих форм осягнення буття, якими є традиційні сюжетно-образні матеріали, у новітні культурні пласти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нямцу А.Е. Миф и легенда в мировой литературе: теоретические и историко-литературные аспекты традиционализации. – Ч.1. – Черновцы, 1992. – 160 с.
2. Бальмонт К.Д. Стихотворения. – Л.: Сов. Писатель, 1969. – 712 с.
3. Колобаева Л.А. Концепция личности в русской литературе рубежа XIX-XX веков. – М.: Изд. МГУ, 1990. – 336 с.
4. Брюсов В. Избранные сочинения. – М.: Худ. литература, 1980. – 574 с.
5. Гумилев Н.С. Стихи. Письма о русской поэзии. – М.: Художественная литература, 1990. – 447 с.
6. Гумилев Н. Драматические произведения. Переводы. Статьи. – Л.: Искусство, 1990. – 404 с.
7. Золотницкий Д. Театр поэта // Гумилев Н.С. Драматические произведения. Переводы. Статьи. – Л.: Искусство, 1990. – 404 с.
8. Блок А. Собрание сочинений в 6 тт. – Л.: Худ. литература, 1980. – Т.2. – 472 с.
9. Колобаева Л.А. Символ как хранитель и возмутитель классических традиций (образ Дон Жуана в русской литературе кон. XIX – нач. XX в.) // Классика и современность. – М.: Изд. МГУ, 1991. – С. 207-216.
10. Цветаева М. Поэзия. – Кишинев: Лумина, 1988. – 575 с.
11. Ненадкевич Є. Українська версія світової теми про Жон Жуана в історично-літературній перспективі // Леся Українка. Твори у 12 томах. – К.: Книгоспілка, 1930. – Т. 11. – С. 7-42.
12. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів: Літопис, 1997. – 299 с.

Шевчук М.В. Особенности рецепции мотива Дон Жуана в украинской и русской литературе начала XX века.

В статье рассмотрены особенности авторской интерпретации традиционного мотива Дон Жуана в компаративном аспекте.

Shevchuk M.V. The Peculiarities of the Reception of the Theme of Don Juan in the Ukrainian and Russian Literature of the Beginning of the XX century.

In the article the peculiarities of the reception of the traditional theme of Don Juan are considered in the comparative aspect.